

Альшевська Н. М. Духовно-етичне виховання молодших школярів в умовах діяльності гуртків позашкільних закладів // Проблеми освіти: Наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – Вип. 85. – С. 14-19.

УДК 371. 2 (09)

АЛЬШЕВСЬКА Н. М.,
аспірантка кафедри педагогіки
(Житомирський державний університет ім. Івана Франка)

ДУХОВНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ ГУРТКІВ ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглядаються особливості духовно-етичного виховного процесу в умовах діяльності гуртків позашкільних навчальних закладів, основні підходи до етичного виховання та сучасні методи їх реалізації. Зокрема, детально розглянуто програму курсу «Сходінки етичного зростання» для молодших школярів.

Ключові слова: духовно-етичне виховання, структура свідомості, етична норма, етичний зразок, етичні знання і почуття, моральна дія.

В статье рассматриваются особенности духовно-нравственного воспитательного процесса в условиях деятельности кружков внешкольных учебных заведений, основные подходы к нравственному воспитанию и современные методы его реализации. В частности, подробно рассмотрена программа курса «Ступеньки этического роста» для младших школьников.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, структура сознания, этическая норма, этический образец, этические знания и чувства, нравственное действие.

In the article the features of spiritual and moral education process in terms of groups of school educational institutions, the main approaches to moral education and modern methods of their implementation. In particular, the program detail the course "Steps moral growth" for younger pupils.

Keywords: spiritual and moral education, the structure of consciousness, ethical, moral model, moral knowledge and a sense of moral action.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства однією з найважливіших засад теорії та практики освіти й педагогіки є орієнтація на формування високоморальної особистості, виховання духовності у шкільної та студентської молоді.

Як зазначається в Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття), нині стоїть завдання "забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації" [6, с. 6].

Протягом століть українське духовно - моральне виховання вбирало в себе кращі здобутки світової матеріальної і духовної культури, які утверджують добро, любов, красу, милосердя, справедливість у всіх сферах життя.

Морально-духовне становлення дітей та учнівської молоді, їх підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності є найважливішою складовою розвитку суспільства та держави. Державна політика в галузі виховання визначається принципами гуманістичної педагогіки, сформульованими в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Конвенції ООН про права дитини. Закладена в них методологія виховання надає пріоритет розвиненій особистості, її

життєвому й професійному самовизначенню, самореалізації, життєтворчості у відповідності з національними цінностями.

В даний час перед суспільством надзвичайно гостро стоїть проблема морального виховання дітей різного віку, педагогічне співтовариство заново намагається зрозуміти, яким чином прищепити сучасним дітям морально-духовні цінності. Сьогодні на дитину з самого народження обрушується величезний масив інформації: ЗМІ, школа, дитячий садок, кіно, Інтернет – все це скоріше сприяє розмиванню моральних норм і змушує нас дуже серйозно замислитися над проблемою ефективного морального виховання власного малюка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки духовність є специфічно людською якістю, що зумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього та зовнішнього світу, вона вивчається в багатьох аспектах, які мають стосуватися життєдіяльності людини. Зокрема, проблеми духовності, моралі, моральної свідомості, самосвідомості, моральної діяльності й відповідальності особистості розглядалися у працях багатьох філософів (Г. Васянович, І. Зязюн, В. Кремень, В. Онищенко, А. Урсул), релігійних філософів і теологів (А.Кравчук, А.Кураєв, М.Маринович, О.Мень, Ж.М.Обер), психологів (Ю.Орлов, Е.Помиткін, М.Савчин, В.Слободчиков), педагогів (Г.Ващенко, О.Вишневський, М.Євтух, В.Пилипчук, В.Сухомлинський, Т.Тюріна) тощо. Основні положення їх праць збагатили практику морально-духовного виховання взагалі та молоді зокрема, проте сучасні реалії вносять зміни в процес виховання, що потребує негайного реагування на них.

Метою статті є з'ясування суті духовно-етичного виховання молодших школярів в сучасному суспільстві. Для цього слід розв'язати наступні завдання: проаналізувати основні підходи до духовно-етичного виховання, виявити його особливості на гурткових заняттях та показати сучасні методи його реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Духовно-етичне виховання – організація психолого-педагогічних умов духовного розвитку особистості, що забезпечує рефлексію своїх почуттів, ціннісних орієнтацій при побудові відносин зі світом за принципом творення, тобто творення позитивно нового.

Під духовно-етичним вихованням розуміється процес сприяння духовно-етичному становленню людини, формуванню у нього:

- етичних почуттів (совісті, віри, відповідальності, громадянськості, патріотизму);
- етичного вигляду (терпіння, милосердя, лагідності);
- етичної позиції (здатності розрізненню добра від зла, вияву самовідданої любові, готовності до подолання життєвих випробувань);
- етичної поведінки (готовність служіння людям і Вітчизні, вияв духовної розсудливості, слухняності, доброї волі) [9].

Класно-урочна система не повною мірою дає можливість набувати навички колективізму, співробітництва, взаємодопомоги, самостійності, а, отже, стримує процес розвитку учнів. Відтак, в умовах діяльності гуртків позашкільних закладів якісно новий зміст навчання школярів передбачає якісно нові форми засвоєння; вихідною формою освоєння будь-якого культурного змісту є співробітництво [1].

У молодших школярів вже складено початкове уявлення про те, що правильно, а що ні, закладені навички ввічливої поведінки. У школі коло спілкування дітей та їх обов'язків значно розширюється. Основною діяльністю для них стає навчання.

Психологами встановлено, що саме молодший шкільний вік характеризується найвищою сприйнятливостю до морального та етичного виховання дітей, саме в цьому віці вони найкраще засвоюють моральні норми та правила.

Етичний розвиток дитини молодшого шкільного віку – складний і багатогранний процес, одним з аспектів якого є засвоєння етичних норм, принципів і вимог. М.Боришевський зазначав, що оволодіння законами моралі, формування здатності до свідомого вибору на користь добра й справедливості, здатності активно і неухильно протидіяти злу – чи не найскладніший процес в особистісному становленні людини [3].

Саме тому вчителям та батькам треба якнайглибше розуміти закономірності етичного і психологічного становлення особистості, передусім – дитини молодшого шкільного віку.

Оскільки характерною ознакою етичної норми є відбиття в ній духовного і практичного боку моралі, єдності свідомості й поведінки, неодмінною умовою засвоєння етичних норм школярами є етична освіта, мета якої — повідомити дитині сукупність знань про етичні принципи суспільства, якими вона мусить оволодіти, аби правильно діяти в тій чи тій ситуації, уявляти наслідки своїх учинків, оцінювати поведінку свою й інших людей.

Розглядаючи вплив на особистість певних знань із погляду психології, О. Леонтьєв висунув та обґрунтував ідею дворівневої структури свідомості особистості. Перший, поверхневий рівень, складають знання й уявлення, механічно засвоєні свідомістю. До другого (глибинного) рівня належать найважливіші для особистості знання. Інформація переходить із поверхневого рівня до глибинного за умови суб'єктивного, особистісного осмислення [7].

Стосовно пізнавальних процесів особистісний зміст є тим, що робить процес засвоєння етичних норм не лише активним, а й цілеспрямованим. За таких умов етична норма стає для дитини внутрішнім регулятором її поведінки. З погляду психології, особистісна етична норма — це узагальнений спосіб етичної дії, що відграє роль взірця, орієнтуючись на який людина здійснює моральний вибір у конфліктній ситуації, тим самим регулюючи власну поведінку.

Складниками етичного зразка є процесуальний бік діяльності та цільовий — етичний результат діяльності конкретні способи поведінки та їх оцінювання, усвідомлення мети, суспільно схвалюваних способів поведінки. Визначальним у засвоєнні етичної норми є ставлення особистості до того чи того боку етичного зразка.

Якщо значущим є процесуальний бік етичного зразка, а мета є амбівалентною, то в поведінці дитини реалізується тільки його зовнішній вияв, водночас етична мета не усвідомлюється. Як наслідок, дитина засвоює зміст етичної норми лише тією мірою, якою її мета в процесі діяльності стає адекватною меті етичного зразка. За умови однакового прийняття процесуальної цільової сторони зразок набуває для дитини особистісного значення, стає її ідеалом. Але наслідування його без свідомого самовдосконалення не забезпечує засвоєння етичних норм повною мірою.

Психологічні дослідження свідчать, що етичні норми набувають особистісного значення, стають близькими людині за умови встановлення взаємозв'язків між етичними знаннями і почуттями в процесі діяльності. Почуття визначають усвідомлення й прийняття етичних вимог особистістю, а не просто їх розуміння. Так, М. Боришевський звертає увагу на те, що почуття є психологічно найвагомішими, оскільки в них виявляється сутність суб'єктивного ставлення особистості до моральних норм та вимог [4].

Відчуття дитиною задоволення, коли її поведінка або поведінка інших людей відповідає етичним нормам, і переживання незадоволення в разі відсутності такої відповідності є своєрідною внутрішньою мірою етичної чутливості. Почуття, що їх переживають діти, осмислюючи свою поведінку, свідчать про перетворення зовнішніх етичних вимог на вимоги особистості до самої себе, тобто в них фіксується трансформація суспільної норми в іншу форму усвідомленості.

Відсутність зв'язку між знаннями і переживаннями означає абстрактність особистісного значення об'єкта, тобто людина сприймає неодмінність етичної вимоги лише формально. І тільки за наявності відповідної емоційної оцінки відбувається прийняття тих чи тих висновків як особистісно значущих.

Отже, лише за умови органічного взаємозв'язку оцінки значущого для дитини етичного явища з емоцією вона здатна особистісно сприйняти етичні норми й принципи; не підкріплені етичними почуттями і звичками набуті знання не засвоюються у власному розумінні й тому не викликають відповідної поведінки.

Засвоєння етичних норм молодшими школярами ґрунтується на їхньому життєвому досвіді, який утворюють згадки про ті події, ситуації, колізії, що були в минулому,

та почуття, переживання, пов'язані з ними. Спогад не просто репродуктивний образ того чи того поведінкового факту: емоційна пам'ять нагадує дитині всі почуття, відчуття, імпульси, пережиті колись. Тому звернення до особистісного життєвого досвіду, згадка про певну поведінкову ситуацію підсилюють виховний вплив з боку дорослого. Етичні знання, здатні нагадати про пережиті раніше емоції, перетворюються на переконання, які надалі стають мотивами етичної поведінки особистості в будь-якій ситуації.

Мораль формує загальні вимоги до людини, до її поведінки, стосунків з оточенням і суспільством загалом, але за умови добровільного прийняття цих вимог особистістю. За логікою моралі, особистість повинна виконувати суспільні вимоги тому, що усвідомлюючи їх необхідність, вона здатна діяти вільно. Моральна дія — це дія за переконанням. Послідовні етапи психічного становлення особистості мають подвійне опосередкування – культурне (зовнішнє) і особистісне (внутрішнє).

Тому вся система етичного виховання в умовах гурткової діяльності спрямовується не тільки на формування етичних знань, а й на розвиток у дітей глибокого переконання в обов'язковості дотримання етичних норм у всіх життєвих ситуаціях [5].

Отже, психологічна особливість засвоєння етичних норм молодшими школярами, яка передбачає перехід соціальних, зовнішніх етичних вимог у внутрішні етичні переконання й настанови, вимагає: виокремлення певного етичного змісту й ознайомлення з ним дітей; розкриття етичного значення, що має на меті розуміння позицій інших людей, їхніх переживань, орієнтацію на них у власній поведінці; перехід етичних знань дитини в її етичні переконання.

Перевантаженість навчальної програми для початкової школи зосереджує зусилля вчителя на тому, щоб дати учням знання з основ наук та сформувати певні вміння й навички. У гонитви за знаннями дуже часто забуваємо, що істинним показником цивілізації, за словами Р. Емерсона, є не рівень багатства чи освіти, не великі міста, а характер, учинки, поведінка людини, яку виховує суспільство.

Відтак, на базі одного із підліткових клубів Житомирського міського культурно-спортивного центру було створено та діє гурток, що працює за програмою курсу «Сходинки етичного зростання» для учнів початкової школи, метою якої є системне, цілеспрямоване засвоєння духовно-етичних норм молодшими школярами. Програма враховує психологічні особливості дітей цього віку, теоретичні та практичні вимоги до побудови етичного курсу для учнів початкової школи.

Щоб уникнути дискредитації високих етичних понять, ідей і принципів, «словесних», декларативних форм, щоби проголошені моральні імперативи набували в дітей суб'єктивної цінності, глибокого життєвого сенсу, ставали дієвим регулятором поведінки, орієнтуємося на діяльнісний підхід, спрямований на розвиток мотиваційно-емоційної сфери учнів і сфери спілкування. Це забезпечується використанням таких форм і методів роботи, які би відповідали потребам особистості та сприяли розкриттю й розвитку її талантів духовно-етичних, емоційних, розумових і фізичних здібностей, та інтерактивних методик і технологій щодо превенції негативних явищ у молодіжному середовищі, пропагування здорового способу життя, формування морально-етичних норм поведінки на основі загальнолюдських цінностей які ставлять вихованця в активну життєву позицію стимулюють до самостійної інтелектуально-духовної роботи.

Таким чином, діяльність гуртка може бути схарактеризована в такий спосіб: інноваційна — за характером педагогічної діяльності; особистісно орієнтована — за педагогічними технологіями; інтерактивна — за формами роботи; інтегративна — за підходами до характеристик навчального матеріалу [2, с. 24].

Особливість гуртка полягає в тому, що кожне заняття має на меті формування цілісних уявлень про природне і соціальне у світі, людину як гармонійну частину навколишньої дійсності; зміст занять передбачає мінімум лекційного матеріалу і максимальне включення активних форм і методів навчання, практичного компонента з метою набуття дітьми досвіду соціальної взаємодії; враховуючи психологічні передумови

молодшого шкільного віку в засвоєння етичних норм, матеріал занять і їх побудова спрямовані на активізацію мислення дітей, актуалізацію їхнього життєвого досвіду, розвиток емпатії як головної психологічної умови етичної поведінки, ціннісного ставлення до себе та навколишнього світу; дитина визнається повноправним суб'єктом виховання; заняття проходять у формі вільного діалогу; процес засвоєння етичних норм розглядається як розвиток когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів у їх тісному взаємозв'язку.

Головними принципами проведення гурткових занять є доступність і міра, систематичність і послідовність, зв'язок теорії з практикою навчання та життям, емоційність, довіра і співпраця, активність і самостійність, дослідницька творча позиція, саморозкриття.

Кожне заняття включає три частини: вступну, основну та завершальну, об'єднані загальною темою.

Вступну частину складають вправа-привітання та вправа-енергізатор, які спрямовані на встановлення доброзичливих контактів, дружніх стосунків між учасниками, створення позитивної психологічної атмосфери у групі, налаштовують дітей на спільну роботу. У ході виконання цих вправ діти оволодівають уміннями етичної поведінки.

Основна частина зосереджує в собі змістовне навантаження всього заняття і включає читання з передбаченням, рольове моделювання, вправи-енергізатори, практичну роботу, роботу в парах та малих групах, творчу діяльність вихованців.

Невід'ємними елементами завершальної частини є рефлексія та вправа "прощання".

Духовно-етичний розвиток особистості, на думку вітчизняних учителів-новаторів, не є усталений стан, кінцевий результат певних кількісних та якісних змін, а, перш за все, наявність в особистості потреби та здатності до постійного, безмежного становлення її сутнісних сил, досягнення в індивідуальному житті властивостей усього людського роду як колективного історичного суб'єкта. Духовність розглядається в динаміці, як процес, що змінюється протягом життя. Цей феномен визначається особливостями просування особистості ієрархією ціннісних смислів і опануванням духовною культурою. По суті це і є головною ознакою духовно-етичного розвитку особистості школяра [8].

Висновки. Еволюція суспільства часто відбувається з утратою певних моральних засад і падінням духовності. Проте ймовірність розвитку такої ситуації залежить від критичної маси людей, які прагнуть позитивних змін як у своєму особистому, так і в суспільному житті. У зв'язку з цим головним завданням суспільних інституцій постає формування морально-духовного "стрижня" в кожній людині. Оскільки діти, молодь є носіями духовного потенціалу, завдання освітньої галузі в цілому, та педагогів, зокрема, – це створення умов для його зростання за допомогою різноманітних форм і методів. Проголошувати моральні засади має право людина яка сама реалізує їх на практиці.

Література

1. Абасов З.В. Форма навчання – групова робота / З.В. Абасов – М.: Просвещение, 1998. – 340 с.
2. Арчибасова Т. Ю. Інноваційні підходи до формування духовності дітей і підлітків / Т. Ю. Арчибасова // Досвід виховання. – 2012. – № 5. – С. 21 – 24.
3. Боришевський М. Й. Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології: [Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України] / За ред. С. Д. Максименка. – К. : 2003 – Т. V. – Ч.5.
4. Боришевський М. Й. Теоретические вопросы исследования нравственных убеждений / М. Й. Боришевський // Развитие нравственных убеждений школьников. – К. : Рад. Школа, 1986. – 181 с.
5. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості / Н. М. Вознюк – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 196 с.
6. Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ століття) : від 3 листопада 1993 р. № 896 / Кабінет міністрів України. – К., 1994. – С. 6
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
8. Лисенкова С. М. Коли легко вчитися? / С.М. Лисенкова – М.: Педагогіка, 1985. – 176 с.

9. Медушевський В.В. Духовно-етичне виховання засобами музики / В. В. Медушевський // Викладач. – 2001. – 97 с.